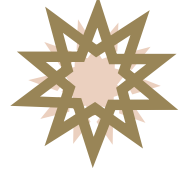

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıldız Social Sciences Institute Journal

Web sayfası bilgisi: <https://ysbed.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.14744/ysbed.2023.00030

Orijinal Makale / Original Article

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Savunma Sanayi Fabrikaları (1923 – 1950)
Turkish Defense Industry Factories in the Early Republican Period (1923 - 1950)

Enes KURT^{a*}, Yasin ŞEHİTOĞLU^b

^aİstinye Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İstanbul, Türkiye

^bYıldız Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

^aDepartment of International Trade and Business, Istinye University, Istanbul, Türkiye

^bDepartment of Business Administration, Yıldız Technical University, Istanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar kelimeler:

Erken Cumhuriyet Dönemi,
Savunma Sanayii İşletmeleri,
Türk Savunma Sanayii, Türk
İşletme Tarihi.

ARTICLE INFO

Key words:

Early Republican Period, Turkish
Defense Industry, Defense
Industry Enterprises, Turkish
Business History.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, erken cumhuriyet döneminde devlet ve özel girişimciler tarafından kurulan fabrikaları ortaya koymak ve bu çerçevede bu yıllarda yaşanan sektörel dönüşümü açıklamaktır. Sözü edilen kapsamda Dirlik ve Leblebici'nin (2016, 140-153) önermiş olduğu mikro sınıflandırma üzerinden bir değerlendirme yapılmış olup Türk Savunma Sanayii tarihinin 1923-1950 yılları arasındaki dönem ele alınmıştır. Çalışma, Türk savunma sanayii bünyesindeki 22 işletmenin kuruluşu, sermayesi, alt sektörü, faaliyetleri ve ihracatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakta ve sektörün erken cumhuriyet dönemindeki dönüşümünün mikro düzeydeki dinamiklerini açıklamaktadır. Bu yaklaşım, sektörün gelişiminin bir analizine olanak tanıyarak, Türkiye'nin savunma sanayisini şekillendiren temel eğilimleri, başarıları ve hem özel hem de kamu iktisadi teşebbüslerinin karşılaştığı zorlukları vurgulamaktadır. Son olarak çalışmanın son kısmında bu işletmeler ile ilgili bir envanter listesi oluşturulmuştur.

Atıf için yazım şekli: Kurt E, Şehitoğlu Y. Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Savunma Sanayi Fabrikaları (1923 – 1950). Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:1:39–48.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the factories established by the state and private entrepreneurs in the early republican period and to explain the sectoral transformation in these years. In this context, an evaluation has been made based on the micro-classification proposed by Dirlik and Leblebici (2016, 140-153) and the period between 1923-1950 in the history of the Turkish Defense Industry has been discussed. The study provides detailed information on the establishment, capitalization, sub-sector, activities and exports of 22 enterprises within the Turkish defense industry and explains the micro-level dynamics of the sector's transformation in the early republican period. This approach allows for an analysis of the sector's development, highlighting the key trends, achievements and challenges faced by both private and state-owned enterprises that shaped Turkey's defense industry. Finally, an inventory list of the aforementioned enterprises has been created.

Cite this article as: Kurt E, Şehitoğlu Y. Turkish Defense Industry Factories in the Early Republican Period (1923 - 1950). Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:1:39–48.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: ekurt@istinye.edu.tr

Bu makale Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim dalında Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu danışmanlığında tamamlanan Türk savunma sanayii tarihine mikro yaklaşım: Savunma sanayii işletmelerine dair bir envanter ve dönemsel-leştirme çalışması (1836-2018) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Published by Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

This is an open access article under the CC BY-NC license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

GİRİŞ

Tanzimat döneminden beri gelen modernleşme ve teknolojiye ayak uydurma çabaları cumhuriyetin kurulması ile beraber devam etmiştir. 1836 yılında buhar makinelerinin savunma sanayiimize girişi ile beraber bir sanayileşme hareketi başlamış fakat yetişmiş işgücünün yetersizliği ve mali sebeplerden dolayı istenilen seviyeye ulaşamamıştır. İncelenen dönemin ayırt edici özelliği; Büyük Buhran'ın bu dönemde yaşanması ve devlet müdahaleciliği ve yerel sanayiinin teşviki olmuştur (Owen ve Pamuk, 2002, 19). Ayrıca Cumhuriyetin kurulması ile beraber Osmanlı devletinden kalan sanayi mirası ve Milli bir burjuvazi oluşturma çabaları ile beraber bu dönemde Şakir Zümre, Nuri Killigil ve Nuri Demirağ gibi girişimciler ortaya çıkmıştır. Ek olarak belirtmek gerekir ki Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlı kuruluşlar veya bu dönemde kurulan fabrikalar incelenen dönem itibarıyla birçoğu milli üretimden ziyade yerli üretim gerçekleştirmiştir. Milat olarak Tophane-i Amire'nin kurulması olarak kabul edilen savunma sanayiinin kurumsallaşma süreci çeşitli merhalelerden geçmiş ve Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'nun (MKEK) kurulmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.

Mikro yaklaşım kendi içerisinde, yönetici ve/veya yöneticilerin veya girişimci ve/veya girişimcilerin hayat hikayeleri ile deneyimlerini tarihsel olarak değerlendiren çalışmalar, bağımsız işletmelerin veya belli bir sayıdaki işletmenin tarihini inceleyen çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir örgütsel form olan işletme gruplarının birinin veya birden fazlasının tarihini inceleyen çalışmalar ve yine içerisinde faaliyet göstermiş/gösteren işletmelerin tarihi hakkında bilgi sağlayabilecek nitelikteki belli bir endüstrinin veya birden fazla endüstrinin tarihini değerlendiren çalışmalar olarak sınıflandırılır. İşletme tarihine mikro yaklaşım olarak belirttiğimiz bu genel kategorideki çalışmaların genel itibarıyla ilgili incelenen birimin içerisinde yer aldığı bağlama ait olguları doğrudan hesaba katmayan ve kronolojik bir yaklaşımla incelenen olguları değerlendiren çalışmalar olduğunu belirtilmektedir (Dirlik ve Leblebici, 2016, 143).

1923-1950 ARASI KURULAN KAMU VE ÖZEL SAVUNMA SANAYİİ İŞLETMELERİ

1. Ankara Silah Fabrikası

İstiklal Harbi esnasında tüfek onarımı yapmak üzere 1920-21 tarihlerinde kurulmuştur (Akalin, 2009, 77; Oğuz, 2006, 25). Sözü edilen dönemde İstanbul Zeytinburnu ve Bakırköy fabrikalarında bulunan tezgâhlar buraya aktarılmış (Evsile, 1994, 1364) ve burada bulunan diğer tezgâhlar ıslah edilmek suretiyle yeniden faal hale getirilmiştir. Ankara Silah Fabrikası'nda hem tadilat hem de tüfek, namlu, nişangâh gibi üretim faaliyetleri de yapılmıştır. Fabrika 1932 yılında genişletilerek deneme amaçlı 1000 adet mavzer tüfeğinin yenilenmesi sağlanmıştır. Bu deneme neticesin-

de başarılı bulunan tadilat her yıl sayısını artırarak devam ederken Kırıkkale Fabrikası'nın kuruluşuna kadar alanında tek olmuştur (Evsile, 1992, 72-80). Ankara Silah Fabrikası 1950 tarihinde MKEK'e devredildiği dönemde çağın teknolojisinin gerisinde kalmış, yetersiz tamir olanaklarına sahip ve küçük çaplı üretim kapasitesine sahip bir yapıda devrolmuştur. Devredildiği tarihten sonra kurulma amacından saparak savunma sanayisi dışında sivil ihtiyaçlara yönelik çalışmıştır (Özlü, 2006, 12).

2. Ankara Marangoz Fabrikası

Marangoz Fabrikası'nın ilk nüvesi Osmanlı İmparatorluğu devrinde İstanbul Tophane Fabrikaları'nda bulunan marangoz tezgahlarının Zeytinburnu Sanayi kışlasına taşınmasıyla 1910 yılında oluşturulmuştur. İstiklal Harbi esnasında mezkûr sebeplerden dolayı tezgahlar Ankara'ya taşınmış, burada Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlı Marangoz Fabrikası kurulmuştur. Fabrika; İstiklal Harbi'nde ordunun ihtiyaçlarına cevap verebilmiş ve sonrasında ordunun ahşap malzemelerini karşılamak amacıyla tezgâh ve tesis ilaveleri ile büyütülmüştür (Dilek, 1974, 41). Tam olarak 1924 yılında esasen top arabalarının ahşap tekerleklerini ve cephanesinin üretimi için kurulan Marangoz fabrikası, ilerleyen yıllarda MKEK bünyesine alınmıştır. Fabrika hakkında Evsile; fabrikanın askeri üretim amacından çıktığını ve sivil amaçlara yönelik üretimler gerçekleştirdiğini belirtmiştir (1992, 151).

3. Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası

İstiklal Harbi esnasında orduya çeşitli askeri teçhizatlar sağlayan Şakir Zümre, ülkesine dönerek fabrikasını 1925 yılında İstanbul'un Haliç semtinde Karaağaç Tapa Fabrikası kalıntıları üzerine kurmuştur. Bulgaristan ve Makedonya'da silah ve mühimmat üretimi ile uğraşan birçok deneyimli ve ehil ustalar ile münasebeti olan Şakir Zümre, Erkan-ı Harbiye-i Umumi'ye başvurarak ordunun ihtiyaçları için fabrika kurmak istediğini bildirmiştir. Bu isteği kabul görerek, adı "Türk Mevad-ı Harbiye ve Tenviriye Fabrikası" olan fabrikayı inşa etmiştir (Oral, 2012, 47). Fabrikada muhtelif ağırlıklarda (1 kg. ila 900 kg.) uçak bombaları, el bombaları, tabanca gibi üretimlerin yanında ülkemizde meşhur olan "Şakir Zümre Sobaları" ve Türkiye İş Bankası'nın kumbaralarının üretimleri gerçekleştirilmiştir. Türk Hava Kuvvetleri'ne ait bombardıman uçaklarının kullandığı ilk bombalar ve Türk Deniz Kuvvetleri'nin ilk denizaltı su bombaları Şakir Zümre imzası taşımaktadır (Bozdemir, 2011, 379). 1937 yılında Yunanistan ile 1,5 milyon Türk Lirası değerindeki bomba ithali anlaşması Türkiye özelinde büyük bir sanayi başarısı olarak değerlendirilmektedir. 1944 yılı itibarıyla normal sanayiye dönüş yapan fabrika Türkiye'nin ihtiyacına farklı açıdan cevap vermek hedefiyle döküm, madeni eşya ve ziraat aletleri imaline başlamıştır (Oral, 2012, 150). Şakir Zümre 1966 yılında vefat etmiştir ve vefatında dört sene sonra Haliç'te kurmuş olduğu fabrika faaliyetlerine son vermiştir.

4. Kayseri Uçak Fabrikası/TOMTAŞ

Kayseri Uçak Fabrikası, 1925 tarihinde Alman Junkers firması ile yapılan ortaklık sözleşmesi neticesinde 1926 yılında Kayseri’de kurularak işletmeye açılmıştır. Yapılan ortaklık sonucunda şirketin adı “Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)” olarak belirlenmiştir. Alman Junkers firması ile beraber otuz adet Junkers A-20 L ve üç adet F-13 uçak imalatı yapılmıştır. Ayrıca Junkers A-20, F-13 ve G-23 uçaklarının montaj, bakım ve onarım işleri yapılmıştır (Sarısır, 1998, 81-82). Ortaklar arası anlaşmazlık (Akalın, 2009, 118) ayrıca fabrika içindeki personelin maaş eşitsizliği gibi konular nedeniyle TOMTAŞ’ın ömrü kısa olmuş, 1928 yılında kapatılmıştır. Junkers, 1928 yılında hisselerini Türk Hava Kurumu’na devrederek ortaklıktan ayrılmıştır (Yücel, 2015, 27). Fabrika 1930 tarihindeki “Kayseri Tayyare Fabrikası” olarak ikinci açılışına kadar bakım ve onarım faaliyetlerine devam etmiştir (Sarısır, 1998, 74).

1931 tarihi itibarıyla fabrikada ıslah çalışmaları başlamış ve yabancı ortaklarla yerli üretim çalışmaları sağlanmaya çalışılmıştır. 1932’de çıkarılan 3526 sayılı kanunla Eskişehir ve Kayseri Fabrikalarına, esaslarını Millî Savunma Bakanlığı’nın belirlemesi kaydıyla Türk Hava Kurumu, devlete ait daireler ve kurumlar ile dışarıdan sipariş alma yetkisi verilmiştir. Böyle bir yetkinin verilmesi dönemin Türk Havacılığı açısından büyük gurur kaynağı olmasının yanı sıra dikkatlerin bu alana çekilmesine ve milletimizin havacılık hususuna önem vermesine zemin oluşturmuştur. Bu çerçevede 1932 yılında yapılan anlaşma ile Amerikan The Curtiss Aeroplane and Motor Company Inc. firmasıyla otuz üç adet Curtiss Hawk ve sekiz adet Fledgling uçaklarının üretimi yapılmış, 1936 yılında Alman Gothaer Waggon Fabrik A.G. ile lisans anlaşması yapılmış ve Gotha 145 uçaklarından toplam 45 adet üretilmiş, 1937 yılında Polonya’nın P.Z.L. firmasıyla anlaşılmış ve 27 adet çeşitli türde P.Z.L. uçakları üretilmiş ve son olarak fabrikada 1940 yılında İngiliz Philips and Powis Aircraft Ltd. firmasıyla anlaşılmış ve 24 adet Magister tipi uçak üretilmiştir (Yalçın, 2016; 130-31). Bu son üretimden sonra II. Dünya Savaşı akabinde başlayan Amerikan yardımları neticesinde yeni üretim projeleri gerçekleştirilememiş diğer taraftan bakım, onarım ve yenileme işlerinin yoğunluğu nedeniyle üretimini durdurmuştur (Akalın, 2009, 125). Kayseri Uçak Fabrikası günümüzde “Kayseri Hava İkmal ve Bakım Merkezi” olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Sarıkaya, 2015, 45).

5. Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası

Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası, 1926 senesinde TOMTAŞ girişimi olarak, mevcut uçakların bakım, onarım ve yenileme işlerinin yapılması amacıyla kurulmuştur (Akalın, 2009; 126). Böyle bir ihtiyacın vuku bulması neticesinde kurulan fabrikanın bir bölümü İzmir Halkapınar Tayyare Tamirhanesi’nden aktararak Hava Kuvvetleri Müfettişliği emrinde faaliyete başlamıştır (Yalçın, 2016, 328). Eskişehir’de Türk Hava Kuvvetleri’ne büyük hizmetleri olan bu fabrika, 1942 yılında modernizasyon çalışmalarından

geçirilerek “Eskişehir Hava İkmal ve Bakım Merkezi” adını almış ve günümüze kadar hizmetlerine devam etmiştir. Günümüzde bu tesislerde Türk Hava Kuvvetleri’nin jet uçaklarının ve motorlarının bakım ve revizyonu yapılmaktadır (Özlu, 2006, 63).

6. Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası

Gazi Fişek Fabrikası, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün ihtiyacına cevap vermek üzere, çeşitli çaplarda hafif silah mühimmatı imal etmektedir (Akpınar, 1984, 3). Yurtiçi sanayi kuruluşlarını tesis edecek teknolojik yetersizliğin mevcudiyeti sebebiyle yurtdışı firmalara ihale edilen fabrikalardan biri olan Ankara Fişek Fabrikası, evvelde İstiklal Harbi esnasında Zeytinburnu Fişek Fabrikası’ndan kaçırılan makinelerle açılmıştır. 1926 tarihine kadar tamir ve ıslah faaliyetinde bulunan fabrika Alman Fritz Werner firmasına ihale edilerek modernleştirilmiş ve 1928 yılında fişek üretimine başlamıştır (Akcı, 1957, 15). Fabrikada; harp fişegi, talim fişegi, manevra fişegi, çeşitli türlerde tabanca fişekleri ve sipariş alındıkça makineli tabanca fişegi üretimi yapılmıştır. 1940 yılında Tekel idaresinden devir alınan İstanbul’daki Silahtarağa Av Fişek Fabrikası’nın tabanca üretim atölyesi de bu fabrikaya nakledilmiştir. O yıllarda üretilen fişekler modern savaşların gerektirdiği izli, çelik çekirdekli, yangın mermili fişeklerin imali için gerekli tezgâh ve teçhizatı içermediğinden II. Dünya Harbi’nden sonra yeni bir fabrikanın kurulması ihtiyacı doğmuştur. Amerikan yardımlarının başladığı 1946 yılında fişek üretimi konusu da ele alınmış olup 1953 yılında yapılan tetkikler neticesinde muhtelif takviyeler ve yeni yeri ile beraber 1957 yılında yeniden faaliyete geçmiştir (Kılınç, 1990, 30). 1950 yılı itibarıyla MKEK bünyesine dâhil olan Ankara Gazi Fişek Fabrikası günümüzde halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

7. Pirinç Döküm ve Haddehanesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Askeri Fabrikaların Anadolu’da inşa edilmesi kararı üzerine ağır ve hafif silah mühimmatının pirinç ve bakır malzeme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur (Seymen, 1984, 3). Bu tarihte İsveçli Landes Krona adlı şirkete ihale verilmiş ve 1928 yılında üretime başlamıştır. Fabrikada fişek kovani, fişek şarjörü, mermi kovani, tapa ve pirinç imalinin yanı sıra bakır, kurşun, brom gibi sipariş odaklı üretimler yapılmaktadır (Evsile, 1992, 162). 1950 yılında MKEK bünyesine giren fabrika “MKEK Pirinç Fabrikası” adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. 1993 tarihi itibarıyla “Pirinçsan – Pirinç Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi” kısaca “Pirinçsan A.Ş.” adı altında bağlı ortaklık statüsü sahibi olmuştur (Akalın, 2009, 100).

8. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası

1925 yılında yapımına başlanan Topçu Mühimmat Fabrikası, 1929 yılında 15 cm çapına kadar mühimmatın deneme üretimi dâhilinde faaliyete geçmiştir (Akalın, 2009; 99). Fabrikanın başlıca üretimi mermi imalatıdır (Özlu, 2006;

114) fakat bununla beraber Mermi, Tapa ve İmla İşletmeleri'nden meydana gelmektedir. Yabancı menşeli (Krupp ve Nielsen Winther) topların mermilerinin üretiminin yanı sıra çeşitli türde ve çaplardaki mühimmatın bakım-onarımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ana imalatı dışında kalan yerli-yabancı muhtelif tür ve çaplardaki silahlara ait mermiler ile eğitim amaçlı manevra ve merasim mermileri de imal edilmiştir (Evsile, 1992; 118). 1953 yılında NATO Türkiye'ye Offshore adı altında 81 mm. havan ve 105 mm. obüs mermileri siparişi vermiş olup, bu durum neticesinde fabrika Amerikan tezgâhları ile genişletilmiştir (Öztürk, 1984, 3). Fabrika MKEK'in temellerini oluşturan kuruluşlardan biridir ve günümüzde faaliyetlerine Mühimmat Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Mühimmatsan) adı altında devam etmektedir.

9. Nuri Killigil Silah Fabrikaları

Türk milletinin son dönemlerde yetiştirdiği en kabiliyetli şahsiyetlerinden olan Nuri Killigil esas itibarıyla askerdir. Genç yaşına rağmen Trablusgarp ve I. Dünya Harbi'nde komutan olarak görev yapmıştır. Özellikle Dünya Harbi'nde Kafkas cephesinde önemli başarılarla imza atan Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı'na getirilmiştir. Savaş dönemlerinin ardından çeşitli ticari denemeleri olmuştur fakat çalışma kapsamında Cumhuriyet tarihinde Türkiye'nin ilk endüstriyel silah tasarımcısı (Oral, 2016, 281) olan Nuri Paşa'nın kurduğu Zeytinburnu ve Sütlüce Silah ve Cephane fabrikaları incelenecektir.

a) Zeytinburnu Demir Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)

1930 tarihinde kurulan ancak 1933 yılında faaliyete geçen fabrikada; savunma sanayi malzemelerinin yanında soba, döküm, ateş tuğlası, seramik, matara gibi eşyaların da imali yapılmaktaydı (Karaköse, 2010, 318). Fabrikada tabanca, bomba, fişek, havan ve top mermisi gibi malzemelerle Türk Savunma Sanayii'ne sözü edilen dönemde son derece önemli katkılar sağlamıştır. Savunma sanayisi çerçevesinde devletten ve yabancı kurum ve kuruluşlardan ilgi gören fabrika birçok sipariş almıştır. Nuri Paşa, bu fabrikayı kapatarak, makineleri ve çalışanlarını 1946 yılında (Karaköse, 2010, 320) Sütlüce'de devraldığı fabrikaya sevk etmiştir.

b) Sütlüce Madeni Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)

1938 yılında Sütlüce'de kurulan fabrika, 1949'da yaşayacağı patlamaya kadar bilfiil çalışmış ve sadece yerli ve milli üretimle kalmamış kurulma aşamasında vefat etmesi nedeniyle yarım kalan Mısır'daki fabrikaya kadar uzanan bir hikâye içermektedir. Sütlüce fabrikasındaki tezgahlar ithal olmayıp Nuri Paşa'nın kendi imal ettiği makinelerdir (Oral, 2016, 282). Bu özelliği ile Türk sanayisinin özlenen üretim mantalitesine ulaşmayı başaran Nuri Paşa fabrikasında tabanca, bomba, uçak bombası, tapa, havan topu, el bombası gibi harp sanayisinin mühim malzemelerini imal etmiştir. II. Dünya Harbi esnasında İzmir'de bulunan cıva madenini devralarak bu dönemlerde tedarik edilmesinde zorluk yaşa-

nan cephane ve küçük çaplı silah yapımına devam etmiştir (Akalin, 2009, 101). 1941 yılı itibarıyla fabrikada 400 tezgâh bulunmakta ve 500 işçi çalışmaktadır (Oral, 2016, 343). Amerikan yardımları neticesinde devlet tarafından rağbeti azalan fabrika, 1946 yılı itibarıyla faaliyetlerini durdurduğunu bildirmiştir. Yaşanan bu olumsuz durum karşısında Nuri Paşa, üretime el altından devam etmiştir. Arap – İsrail Savaşı esnasında Araplara silah üretimi yapan Nuri Paşa, Filistin, Suriye, Mısır, Pakistan gibi ülkelerden sipariş almıştır (Oral, 2016, 453). 2 Mart 1949 tarihinde Sütlüce Fabrikası'nda büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu elim hadise neticesinde Nuri Paşa ve 27 çalışanı vefat etmiş ve fabrika kullanılamaz hale gelmiştir.

10. Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası

Fabrika, Milli Mücadele sıralarında, Kimyager Binbaşı olarak görev yapan Abdurrahman Orkut (Cumhuriyet, 1996, 11) öncülüğünde o tarihlerde Zeytinburnu'nda kurulu bulunan kapsül fabrikasının, mevcut tezgâh ve eczası ile İnebolu yoluyla Ankara'ya nakledilmesi neticesinde kurulmuştur. Orkut dergiye verdiği bir röportajda;

"Fülminat dö Merkür ve kapsül imali sanatını şahsi gayret ve emelimle Almanya ve Avusturya'da tahsil ederek ilk defa aziz yurduma getirmiş bir vatandaşım. Tezgahlarını bizzat yaparak Zeytinburnunda kurduğum kapsül fabrikasıyla birinci Cihan Harbinde ve bilhassa Çanakkale müdafasının arzettiği ihtiyaç önünde orduya her neviden 10 milyon müteceviz kapsül ve tahsisen (1,5) milyonu müteceviz tahrip kapsülü yetiştirdim" (Dinekli, 1985, 3-4).

Hikayesi Abdurrahman Orkut ile başlayan bu fabrika çeşitli merhalelerden geçmiştir. Bu çerçevede Türk savunma sanayisi için gerekli olan piyade fişekleri (Özlü, 2006; 18) ve tapa kapsülleri 1929 yılına kadar muhtelif ülkelerden satın alınarak tedarik edilmekteydi. Milli bir sanayinin oluşmasına özen gösteren savunma sanayii aktörleri tarafından fabrika, 1930 yılında Ankara'da kurulmuş, 1931'de faaliyetlerine başlamıştır. Bu mühimmatı üretebilecek yeterli ve yetkin işgücü olmadığından fabrikada eğitim dahi verilmiştir (Önder, 2005, 75). Fabrikada sözü geçen malzemelerden başka elektrikli füyeler, sis ateşleme cihaz füyeleri, demiryolları tehlike sinyali fişekleri ve şenlik fişegi imali gibi çeşitli üretimlerde gerçekleştirilmiştir (Evsile, 1992, 122). Ankara Kayaş, Kapsül ve İmla Fabrikası 1950'de MKEK bünyesine dâhil olmuştur. Günümüzde Ankara Kapsül Fabrikası adıyla faaliyetlerine devam etmektedir.

11. Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi

Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi, Kırıkkale'de bulunan muhtelif savunma sanayisi fabrikalarının hammaddesini karşılamak amacıyla 1932 yılında kurulmuştur. Fabrika 1929 tarihinde Gutte Hoffnungs Hutte-Demag şirketler grubuna ihale edilmiş, imalat bu firmaların personeli ile yapılmıştır. Bu süre zarfında Alman personeli tarafından tecrübe edilen fabrika 1932 yılı itibarıyla Türk çalışanlarına

teslim edilmiştir. (Önder, 2005, 66). 1950 yılına kadar Askeri Fabrikalar olarak görev yapan büyük bir teşkilatın Millî Savunma Bakanlığı'ndan alınıp, İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmesi ile, Çelik Fabrikası 1950 yılından itibaren MKEK'in bir ünitesi olarak çalışmaktadır (Kurtuluş, 1974, 15). MKEK'in temelini oluşturan fabrikalardan biri olan Kırıkkale Çelik Fabrikası faaliyetlerine halen devam etmektedir.

12. Silahtarağa Fişek Fabrikası

Silahtarağa Fişek Fabrikası 1925 yılında İstanbul'un Haliç semtinde sivil amaçlara yönelik kurulmuştur (Evsile, 1992, 110). 1932 yılına kadar üretim yapamayan Fabrikanın inşa ihalesi Maliye Bakanlığı tarafından Fransız Melinit firmasına verilmiştir. 1934 tarihinde Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır (Önder, 2005, 87). Fabrikada dönemin teknolojisinin yakalanamaması ve teçhizatların zamanın ihtiyaçlarına cevap verememesi sebebiyle kapatılması düşünülmüş ancak yapılan tetkikler ve istişareler neticesine 1968'de Kayaş Kapsül Fabrikası ile birleştirilmiştir (Özlu, 2006, 18).

13. Kırıkkale Tüfek Fabrikası

Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Ankara Tüfek Fabrikası ile beraber askeri fabrikalar dâhilinde tüfek fabrikalarının kurumsallaşmasına dair önem arz eden ilk kuruluşlardır. Kuruluş amacı piyade tüfeği üretmek (Şenel, 2009, 9) ve Ankara Silah Fabrikası'nın üretimini günde 100 tüfek üretecek imalat seviyesine çıkarmak için kurulmuştur (Mete, 2012, 131). Kırıkkale Tüfek Fabrikası 1934 tarihinde kurulmuş olup, 1939 yılında 2 No.lu Tüfek İşletmesi olarak üretime başlamıştır. Bir gelişim düşüncesinin neticesi olan fabrikanın inşasına 1935 yılında başlanmış, gerekli görülen 334 adet tezgâh Fritz-Werner firmasına sipariş edilmiştir (Bekiroğlu, 1985, 5). Kırıkkale tüfek fabrikası faaliyetlerini 1946 yılının başına kadar sürdürmüştür. 1945 – 1950 yılları arasında ise Alman patentli "Walther" tipi tabancanın ve 12 – 16 kalibre av çiftlerinin etüt çalışmaları yapılarak üretime başlanmıştır (Oğuz, 2006, 59). Fabrikada temel olarak G3 otomatik piyade tüfeği ve makineli tüfek üretimi yapılmıştır. Askerî Fabrikaların MKEK'nin bünyesine katılmasından sonra uzun yıllar faaliyetine devam eden bu fabrika, 1968 yılında müstakil bir yapıya kavuşmuş ve "Silâh ve Tüfek Fabrikası" adını almıştır" (Özlu, 2006, 13).

14. Elmadağ Barut Fabrikası

Elmadağ Barut Fabrikası, Cumhuriyet döneminde kurulan ilk kimya tesislerindedir. Askeri fabrikaların tesisine büyük ilgi ve özen gösteren Cumhuriyet hükümeti, 1928 yılında "Barut ve Mevad-ı İnfilâkiyye İnhisarı İşletme T.A.Ş." yarı hissesi devlete, yarı hissesi kendisine ait olmak üzere inşası için görevlendirilmiştir. 1929 yılında başlayan tesis inşaatından 3 yıl sonra şirket iflas etmiş ve önce İnhisarlar Vekaletine daha sonra da 2441 sayılı ve 27.5.1934 tarihli kanunla Askeri Fabrikalara hükümet tarafından dev-

redilmiştir (Ersun, 1984, 4). Silahtarağa Fişek Fabrikası'nın kuruluşu ile beraber aynı ihale ve kanun ile birlikte kurulmuştur. Elmadağ Barut Fabrikası, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredildiği 1934 senesinden 1939 senesine kadar genişlemiş ve bir fabrikalar kompleksi oluşturmuştur (Evsile, 1992, 131). 1950 yılında MKEK bünyesine dâhil olan fabrikada 1959 tarihi itibarıyla trolit, fitil, dinamit, kara barut ve nitro-gliserinli barut üretimi yapılmaktadır (Yurtuluş, 2017, 102). Elmadağ Barut Fabrikası günümüzde "Barutsan Roket ve Patlayıcı Fabrikası" adı altında faaliyetlerine devam etmekte ve sivil patlayıcı maddeler ve aksesuarları, fitiller, sülfirik asitler, askeri patlayıcı maddeler ve sevk barutları üretmektedir (İlgün, 1990, 14).

15. Beşiktaş Nuri Demirağ Uçak Fabrikası

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel havacılık işletmesini kuran Nuri Demirağ, ilk girişimi "Türk Zaferi Sigara Kâğıdı" markası ile dikkatleri üzerine çekmiş ve hatırı sayılır bir gelir elde etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte "Millî Burjuvazi" oluşturma çabası içine girilen dönemde Demirağ bu duruma kayıtsız kalmamış ve devletten demiryolları ihalesi almıştır. Bu sahadaki çalışmaları sebebiyle kendisine "Demirağ" soyadı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir (Yalçın, 2016, 204).

Cumhuriyet döneminin getirdiği atmosfer ile havacılık sanayii beklenenden fazla rağbet görmüş ve devlet ve işadamları nezdinde atılımlar yapılmıştır. Bunun örneklerinden bir tanesi de; kendisinden Türk Havacılığı için bağış talep edilen Demirağ, bunu salt maddi olarak görmemiş bizzat işin içinde yer almak istemiştir. Böyle bir hissiyatın ve vaziyetin neticesinde 1936 yılında havacılık sanayisinin ilk temellerini Beşiktaş'ta atmıştır. Fabrikanın hemen akabinde Sivas'ta "Gök Okulu" ve 1941 yılında Yeşilköy'de bugünkü Atatürk Havalimanı'nın bulunduğu alanda havalanı, hangar ve atölyelerden oluşan bir kompleks inşa etmiştir. Türkiye'nin ilk özel sektör eliyle kurulan havacılık işletmesi olan Beşiktaş Uçak Fabrikası'nda Türkiye'nin ilk uçak mühendislerinden Selahattin Reşit Alan'ın hazırladığı proje ile 1936'da Nu. D-36 adlı tek motorlu, 1938'de ise Nu. D. 38 adlı çift motorlu 6 kişilik yolcu uçağı imal edilmiştir (Yücel, 2015, 27). Diğer taraftan 1937-1938 yılları arasında Türk Hava Kurumu 10 adet okul uçağı ve 65 planör siparişi içinde bulunmuştur. 1942 yılında ise Millî Savunma Bakanlığı tarafından Hava Kuvvetleri'ne ait tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının tamir ve bazı yedek parçalarının temininin Demirağ'a ait tesislerde yapılmasını Bakanlar Kurulu'ndan talep etmiş ve kabul edilmiştir (Yalçın, 2016, 208-211). İlerleyen süreçte THK tarafından sipariş edilen 65 adet planör teslim edilmiş fakat 10 adet okul uçağı istenilen performansta olmadığı için reddedilmiştir. Sonrasında ise pervane değişikliği ile sorunun çözüleceği idrak edilince belirli bir süre tanınmıştır. THK'nın testleri için İstanbul'dan Eskişehir'e eğitim uçağı ile havalanan Mühendis Selahattin Alan iniş esnasında piste düşerek hayatını kaybetmiş bu olay üzerine yapılan sözleşme feshedilmiştir (Akalin, 2009,

139). Böyle bir durumun oluşması nedeniyle Demirağ haklarını yargıya taşımış fakat olumsuz neticelenmiş, devlet tarafından rağbetini kaybetmiş bunun sonucunda da sipariş alamamıştır. Nihayetinde 1944 yılında, Demirağ'a ait uçak pisti, fabrika ve etüt merkezinin bulunduğu alan istimlak edilmiştir. Gök Okulu da aynı yıl bundan bir müddet sonra faaliyetlerine son vermiştir. 1944 yılında üretilen Nu. D. 38 adlı uçaklar da bir müddet Gök Okulu öğrencileri tarafından kullanılmış, fakat dışarıya satımına bile izin verilmeyen bu uçaklar da Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında yapılan değerlendirmeler sonucu hurdaya atılmıştır (Dinçaslan, 2012, 126). Gelişen olaylar neticesinde Demirağ siyasete atılmıştır ve aynı zamanda son sanayi girişimi olan ve kısa ömürlü "Mesuliyet" gazetesini kurmuştur (Derişoğlu, 2017, 129).

16. Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası

Kırıkkale Barut Fabrikası'nın anahtar teslimi kurulumu için ihale bir Alman firması olan Köln-Rottweil A.G. firmasına verilmiş olup 1937'de temel atılmıştır. Kuruluş çalışmalarına müteakiben fabrikanın Köln-Rottweil firmasından kat'i kabulü yapılmış ve tesisler 1939 yılından itibaren münhasıran Türk elemanlarının idaresinde barut imaline başlamıştır (Boyar, 1984, 3-4). Fabrikada top barutu, tüfek barutu ve muhtelif özelliklerde; bakır sülfat, sodyum sülfat, sevk barutu, manevra barutu, merasim barutu (Evsile, 1992, 143) av barutu, selülozik boya (Özlu, 2006, 92) gibi üretimlerde yapılmıştır. Kırıkkale Barut Fabrikası 1939 tarihinde Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesine alınmıştır. Fabrikanın üretim kapasitesi istikrarlı bir şekilde artırılmış ve 1988 tarihi itibariyle uluslararası standartlara elverişli üretim gerçekleştirmeye başlamıştır (Akalin, 2009, 99). MKEK'in temel kuruluşlarından olan bu fabrika: "MKEK yönetim kurulunun 16.07.1992 gün ve 201 sayılı kararı ile 233 no'lu kanun hükmündeki kararname hükümleri çerçevesinde Kırıkkale Barut Fabrikası'nın Nitrosan Nitroselüloz Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'ne dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek planlama kurulunun 25.02.1993 gün ve 93/1-19 sayılı kararı ile Kırıkkale Barut Fabrikası'nın Nitroselüloz Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak bağlı ortaklık şekline getirilmesine karar verilmiştir." (Özlu, 2006, 92).

17. Kırıkkale Dişli Fabrikası

Kuruluşu Askeri Fabrikalara örnek bir tank üretimi için yapılan araştırmalardan kaynaklanır. 1936 yılında tecrübe mahiyetinde bir tank üretildikten sonra; mevcut sistem içerisinde tank motoru ve dişlilerin yapılamayacağı anlaşıldığından bir dişli fabrikası kurulması gündeme gelmiştir. Proje geniş tutularak yalnızca tank için değil, her türlü motorlu araç bakımından dişli üretilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde gerekli tezgâhlar Alman Hahn und Kolb firmasından satın alınarak (Önder, 2005, 69), yapımı 1938 tarihinde tamamlanan fabrikada bazı belirli dişlilerin üretilmesine başlanmıştır (Oğuz, 2006, 62).

18. Erzurum Silah Fabrikası

Erzurum Silah Fabrikası'nın temelleri cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Bir arazinin başı üzerine 1869-1870 yıllarında inşasına başlandığı bilinmektedir (Akalin, 2009, 73). Harp sırasında Kâzım Karabekir'in girişimleri ile genişletilen ve diğer ismiyle İş Ocağı'nda mesleki eğitimler verilmiş olup sonraki yıllarda fabrikanın ihtiyacı olan işgücünü yetiştirmek adına yapılan faaliyetler devam ettirilerek "Erzurum Çırac Evi İkinci Derece San'at İhtisas Okulu" açılmıştır (Ergun, 1938, 113). İstiklal Harbi sırasında top, tüfek vb. teçhizatların tamirati yapılmıştır (Şenel, 2009, 8). Erzurum Silah Fabrikası, günümüzde doğal buzdolabı vazifesi görmektedir ve askeriye tarafından gıda ambarı olarak kullanılmaktadır (Kaymaz, vd. 2017, 268).

19. THK Etimesgut Uçak Fabrikası

Etimesgut Uçak Fabrikası, II. Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bir oluşan baskı ayrıca Alman işgali sebebiyle ülkelerinden kaçan mühendislerin ve teknisyenlerin tecrübelerinin değerlendirilmek istenmesi sonucunda 1940 yılında Türk Hava Kurumu tarafından Ankara'nın Etimesgut ilçesinde kurulmuştur (Akalin, 2009, 143). 1942 yılı itibariyle üretime başlayan fabrikada 1944-1947 yılları arasında; THK-1 askeri taşıt planörü, THK-2 akrobasi eğitim uçağı, THK-3 akrobasi planörü, THK-4 ilk eğitim planörü, THK-5 İngiliz Miles Magister uçağı, THK-5A altı kişilik turizm uçağı, THK-7 tek kişilik ilköğretim planörü, THK-9 çift kişilik ilköğretim planörü, THK-10 hafif taşıt uçağı, THK-11 turizm uçağı, THK-12 on iki kişilik yolcu uçağı (Yalçın, 2016, 149-50) THK-13 tek kişilik uçan karnat araştırma plânörü, THK-14 iki kişilik, ilköğretim plânörü (Özlu, 2006, 70) üretimi gerçekleştirilmiştir. Fabrika sözü edilen üretimler dışında Devlet Demiryolları'nın ve Millî Savunma Bakanlığı'nın taleplerinin karşılanması adına parça imalatında da bulunmuştur (Evsile, 1992, 184). Etimesgut Uçak Fabrikası, THK bünyesinde iken Danimarka için bir ambulans uçağı üretilmiştir. 1953 yılında bu uçaktan 26 adet daha istenmesine rağmen sipariş gerçekleştirilememiştir (Akalin, 2009, 152). Etimesgut Uçak Fabrikası'nda üretimin yanı sıra bakım-onarım faaliyetlerinde de bulunulmuştur (Sarıkaya, 2015, 93). 1952 yılı itibariyle MKEK'e devredilen fabrikada 1962 yılı itibariyle uçak üretimi durdurulmuş ve 1968 yılı itibariyle MKEK Tekstil Makineleri Fabrikası'na dönüştürülmüştür (Akalin, 2009, 153).

20. Mamak Gaz Maskesi Fabrikası

1935 yılında işletmeye açılan fabrikanın kuruluş gayesi bir kimyasal savaşın çıkması halinde ordunun gaz silahına karşı yegâne korunma vasıtası olan gaz maskesi ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara'nın Mamak ilçesinde kurulmuştur (Çeliker, 1956, 7). Alman Auer firması tarafından Kızılay Cemiyeti'ne tesis edilmiştir. Fabrika 1935 – 1950 tarihleri arasında yıllık 100 bin adet ordu tipi maske üretim kapasitesine ulaşmıştır (Oğuz, 2006, 27). Kabul edilen 14/7/1943 tarih ve 4466 sayılı kanunla, Mamak'ta "Türkiye

Kızılay Cemiyeti” ne ait “Gaz Maskesi Fabrikası”nın bütün mevcudu, hakları ve vecibeleriyle birlikte devir almaya Milli Müdafaa Vekâleti mezun kılınmış ve devri müteakip ne gibi hükümlerin tatbik olunacağı belirtilmiş ve Resmî Gazete’de yayınlanan ilan ile beraber Milli Müdafaa Vekâleti’ne bağlanmıştır (Resmî Gazete, 1943). Mamak Gaz Maskesi Fabrikası 1944 senesinde Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne bağlanmıştır. 1950 tarihi itibarıyla de MKE Kurumu bünyesine dâhil olan fabrika günümüzde halen faaliyetlerine devam etmektedir. Gaz Maskesi günümüzde ordunun ihtiyaçları için muhtelif mühimmatları; püsus kapakları, boyun halkaları, mesnet halkaları, M15 ve M16 mayın aksamaları, 81 mm.’lik aydınlatma paraşütleri, M21, M2 ve MKE SI fişek kutuları ve diğer fabrikalara kauçuk üretmektedir (Türk, 1983, 11).

21. THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası

Türkiye’nin ilk motor fabrikası olan Gazi Uçak Motoru Fabrikası 1945 yılında Gazi Orman Çiftliği’nde Türk Hava Kurumu tarafından kurulmuştur (Yalçın, 2016, 156). Etimesgut Uçak Fabrikası’nın ürettiği uçaklara motor tedariki sağlayacak bir imalat gerekliliğinden dolayı kurulma ihtiyacı doğmuştur (Akalin, 2009, 154). Bahusus Motor fabrikası, ilk eğitim uçuşlarını yapmak için kullanılan okul tayyarelerine küçük bir motor yapma, ayrıca büyük çaplı motorlar için de yedek parça imal etme ve aynı zamanda da kendi bünyesi içinde görev yapan mühendis, usta ve işçilere de okul vazifesi görme amacını taşımaktadır. 1949-1951 döneminde motor fabrikasında, İngiliz Havilland firmasına ait lisanslı 30 adet Gipsy-Major motorun imalatı ile, KM-5 ve KM-10 adlı 5 ve 10 beygirlik iki küçük prototip motorun imalatı çalışmaları yapılmıştır (Özlu, 2006, 75-78). Motor fabrikası, üretimi boyunca yıllık kapasitesinin %10-15’inden yukarı çıkamamış (Sarıkaya, 2015, 97) öte taraftan Devlet Hava Yolları’nın belirlediği fiyatlar üzerinden zararına üretim yapmak zorunda kalmış ve böylece mali darboğaza girmiştir (Evsile, 1992, 188). Gazi Uçak Motoru Fabrikası 1951 yılında MKEK bünyesine dâhil edilmiş ve Ziraat Bankası’nın katılımıyla Amerikan Minneapolis Moline firması ortaklığı ile beraber 1954 yılında traktör ve tarım aletleri fabrikasına dönüştürülmüştür (Yalçın, 2016, 158; Akalin, 2009, 157).

22. Makine Kimya Endüstrisi Kurumu

Savunma sanayiinin geliştirilerek, modern bir ordunun ihtiyacını karşılar hale gelmesi ve verimli, karlı çalışabilmesi amacıyla Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nün yeniden yapılandırılması çerçevesinde; 8 Mart tarihli, 1950 ve 5591 Sayılı Yasa ile bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) kurulmuştur (Petrol-İş, 2007, 16).

Bu görüş ve kararlar doğrultusunda başlatılan çalışmalar sonucu;

- a) Malzeme Fabrikaları: Kırıkkale Çelik Fabrikası ve Kırıkkale Pirinç Fabrikası;

- b) Makine Fabrikaları: Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Ankara Silah Fabrikası Etimesgut Uçak Fabrikası, Ankara Marangoz Fabrikası ve Silahtarağa Av ve Fişek Fabrikası;
- c) Kimya Fabrikaları: Elmadağ Barut Fabrikası, Kırıkkale Barut Fabrikası, Silahtarağa Av ve Fişek Fabrikası ve Konya Güherçile Kalhanesi;
- d) Mühimmat Fabrikaları: Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, Ankara Fişek Fabrikası, Silahtarağa Av ve Fişek Fabrikası ve Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikaları bugünkü MKE Kurumu’nun temelini oluşturmuştur (Atasoy, 1955, 15-16; Akalin, 2009, 97-98).

Kurumun 5591 sayılı özel kuruluş kanunu, 105 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile bu tarihte yürürlükten kaldırılmış ve MKEK’in de dahil olduğu KİT’leri tek bir mevzuat altında birleştirmeyi amaçlayan, 18/06/1984 tarihli 233 sayılı KHK yürürlüğe girmiştir.

Kurum, 1950 yılından beri ilgili Bakanlık olan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinden çıkarılarak, 2000 yılında MSB’nin ilgili kuruluşu haline getirilmiştir.

MKEK toplam 19 bağlı ortaklık ve biri Kırıkkale’de diğeri, İstanbul’da kurulan bölge müdürlükleri ile faaliyetlerini sürdürmektedir. 1994 yılına gelindiğinde askerî ve sivil amaçlı 1000’in üzerinde üretim çeşidi ile TSK’nın silâh, mühimmat ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamakta ve bu şekilde organize olmaktadır (Özlu, 2006, 124). Kurum halen; Merkez Teşkilatı, 2 İşletme Müdürlüğü, 10 Fabrika Müdürlüğü ile faaliyetini sürdürmektedir.

MKEK, faaliyet gösterdiği kara sistemlerinde çeşitli projelerde yer almaktadır. Milli Piyade Tüfeği’ni (MPT-76) üreten kurum hem TSK’ya tedarik etmekte hem de ihracatını gerçekleştirmektedir. Ayrıca İlk Türk Ana Muharebe Tankı olan Altay Projesi’nde görev alan MKEK, T-155 ve Panter (Kundağı Motorlu Topçu) projelerinde ASELSAN, OTOKAR gibi şirketlerle iş birliğinde bulunarak Türk Savunma Sanayii’nde önemli bir yer tutmaktadır (Atalan, 2012). Ayrıca MKEK, İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl yayımlanan “Türkiye’nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu” listesinde 2016 yılı itibarıyla 121. sıradadır (ISO, 2017).

SONUÇ

Bu çalışmada 1923-1950 yılları arasında kurulan 18 adet kamu veya kamu ortaklığı işletmenin ve 3 adet özel sektöre ait işletmenin mikro yaklaşım çerçevesinde tarihsel değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu dönemde kurulan Şakir Zümre’ye ve Nuri Killigil’e ait işletmeler ihracat yapma başarısı gösterirken, Türk Savunma Sanayii’nde askerî havacılığa ait ilk işletmeler kurularak günümüzdeki havacılığın temellerinin atıldığı dönem olmuştur. Sözü edilen dönemde 5 adet Havacılık sektörüne ait işletme kurulmasının yanı sıra MKEK’in altyapısını oluşturan 13 adet Silah ve Mühimmat sektörüne ve 3 adet Makine ve Teçhizat sektörüne ait işletme kurulmuştur. Havacılık sektörüne ait işletmeler uzun ömürlü olmamış, 10 ila 20 yıl süreyle faaliyet göstermiş ve kapatılmış veya faaliyet konusu değiştirilmiştir.

Türk Savunma Sanayii'nin gelişimi açısından önemli bir yere sahip olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun kuruluşu sözü edilen dönemde kurulan işletmelerin oluşturduğu temel üzere kurulması savunma sanayimiz açısından dönüm noktalarından biri olmuştur. MKEK, yabancı ülkelerden döviz ödenerek ithal edilecek her türde savunma silahlarının üretilmesiyle ülkenin milli ekonomisine milyonlarca dolar destek sağlamanın yanı sıra bu alanda kullanılacak dövizin ekonominin başka sektörlerine kaynak olarak aktarılmasına vesile olmuştur. Fabrikalarında binlerce işçiyi istihdam ederek iş imkânları sunmasının yanı sıra tesislerinin yoğun olarak bulunduğu Kırıkkale, Ankara gibi şehirlerin büyümesine ve ekonomisinin canlanmasına olanak sağlması da kurumun kazanımları arasında ayrıca yerini almıştır (Yurtoğlu, 2017, 103-104).

Bu çalışma sonucunda, Türk Savunma Sanayii'nin 1923-1950 yılları arasındaki faaliyetlerini kapsayan bir envanter oluşturulmuştur. (Bkz. Ek: 1) Bu envanterde; işletmeler hakkında açılış, kapanış, kurulduğu yer, sermaye bilgileri, alt sektör detayı, faaliyetleri ve ihracat yapıp yapmadığına dair bilgiler verilmiştir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: E.K., Y.Ş.; Tasarım: E.K.; Denetleme: Y.Ş.; Kaynaklar – E.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: E.K.; Analiz ve/veya yorumlama: E.K., Y.Ş.; Literatür Taraması: E.K.; Yazıyı Yazan: E.K., Y.Ş.; Eleştirel İnceleme: E.K., Y.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – E.K., Y.Ş.; Design – E.K.; Supervision – Y.Ş.; Resources – E.K.; Data Collection and/or Processing – E.K.; Analysis and/or Interpretation – E.K., Y.Ş.; Literature Search – E.K.; Writing Manuscript – E.K., Y.Ş.; Critical Review – E.K., Y.Ş.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

Cumhuriyet Gazetesi. (1996, March 9). Abdurrahman Orkut Sosyal Yardımlaşma ve Emeklilik Vakfı I. Olağan Genel Kurul İlanı. *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Akalın, T. Z., & Bıyıkçoğlu, N. (2009). *Türk savunma sanayi tarihi- Başarıya giden yolu kendi pusulasıyla bulmuş bir endüstrinin gelişimi*. İmge Tanıtım Danışmanlık. [Turkish]
- Akıncı, M. (1957). M.K.E.K. Gazi Fişek Fb. imalatı hakkında kısa malumat. *Makine ve Kimya Endüstrimiz*, 34(2), 15–18. [Turkish]
- Akpınar, M. K. (1984). Gazi Fişek Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 1(13), 3– 10. [Turkish]
- Atalan, S. (2012). *Modern kara sistemleri, taarruz ve taarruz destek silahları*. DStil Tasarım. [Turkish]
- Atasoy, R. A. (1955). Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (Askeri fabrikalar). *Makine ve Kimya Endüstrimiz*, 1(12-13), 14– 18. [Turkish]
- Barut ve mevad-ı infilâkiyye inhisarına aid mukavelename*. (1926). Yeni Gün Matbaası. [Turkish]
- T.C. Başbakanlık. (1943, July 20). *Resmî Gazete*. Sayı: 5460.
- Bekiroğlu, M. (1985). Silah ve Tüfek Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 2(21), 5– 10. [Turkish]
- Boyar, S. (1984). Kırıkkale Barut Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 2(18), 3– 9. [Turkish]
- Çeliker, N. (1956). Bu Günkü Gazmaske Fabrikası. *Makine ve Kimya Endüstrimiz*, 2(18-19), 7– 31. [Turkish]
- Dervişoğlu, F. M. (2017). *Nuri Demirağ: Türkiye'nin havacılık efsanesi* (8th ed.). Ötügen Neşriyat. [Turkish]
- Diñçaslan, M. (2012). *Türkiye'de milli burjuvazinin girişimci tipolojisi olarak Nuri Demirağ ve uçak fabrikası örnek olayı* [Unpublished master's thesis]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinekli, Y. (1985). Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 2(22), 3– 11. [Turkish]
- Dilek, S. (1974). MKEK Kurumu Marangoz Fabrikasının kuruluş ve gelişimi. *MKEK Dergisi*, 1(3), 41– 44. [Turkish]
- Dirlik, S., & Leblebici, H. (2016). Türkiye'deki İşletmelerin tarihini anlamada iktisadi, politik, sosyal ve yasal bağlamın önemi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, (45), 140– 153. [Turkish]
- Ergun, H. (1938). Erzurum Çırak Evi İkinci Derece San'at İhtisas Okulu. *Askeri Fabrikalar Mecmuası*, 6(64), 113– 116. [Turkish]
- Ersun, M. M. (1984). Elmadağ Barut Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 1(10), 4– 9. [Turkish]
- Evsile, M. (1992). *Atatürk devri harp sanayii* (1920-1938) [Unpublished doctoral thesis]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evsile, M. (1994, September 12– 16). *Atatürk devrinde harp sanayiinin kuruluşu ve Türkiye'nin dış politikasına olan etkileri* [Kongre Bildirisi]. XXI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1363– 1369. [Turkish]
- İlgün, C. (1990). Barutsan A.Ş. ve üretimler. *MKEK Dergisi*, (84), 14– 19. [Turkish]
- İSO. (2017). Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Sıralaması. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, (Suppl), 99– 129. [Turkish]

- Karaköse, N. (2010). *Askeri, siyasi ve silah sanayicisi kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil)* [Unpublished doctoral thesis]. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kaymaz, Ç. K., Birinci, S., & Camcı, A. (2017). Military tourism in Erzurum city and its surrounding. *Journal of Human Sciences*, 1(14), 250– 280. [Turkish] [CrossRef]
- Kılınç, E. (1990). Gazi Fişek Fabrikası üretim hatları ve yeni yatırımlar. *MKEK Dergisi*, (82), 30– 32. [Turkish]
- Kurtoğlu, M. (1974). Çelik fabrikasının kısa tarihçesi ve gelişimi. *MKEK Dergisi*, 1(1-2), 15– 16. [Turkish]
- Mete, A. S. (2012). *Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk ordusunda maver tüfekleri*. [Unpublished master's thesis]. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- MKEK. (2018, March 1). *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*. <http://www.mkek.gov.tr/tr/page.aspx?id=13>.
- Oğuz, A. (2006). *Kırıkkale'nin kuruluşunda silah sanayinin rolü*. [Unpublished master's thesis]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oral, A. (2012). *İlk silah fabrikatörü Şakir Zümre*. Demkar Yayınevi. [Turkish]
- Oral, A. (2016). *Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil*. Demkar Yayınevi. [Turkish]
- Owen, R., & Pamuk, Ş. (2002). *20. yüzyılda ortadoğu ekonomileri tarihi* (A. Edirne, Translation Ed.). Sabancı Üniversitesi Yayınları. [Turkish]
- Önder, A. (2005). *Türk savunma sanayii'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun yeri* [Unpublished doctoral thesis]. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özlu, H. (2006). *İkinci dünya savaşı'ndan günümüze Türkiye'de savunma sanayinin gelişimi (1939-1990)* [Unpublished doctoral thesis]. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Öztürk, A. R. (1984). Mühimmat Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 1(9), 3– 7. [Turkish]
- Petrol-İş Sendikası. (2007). *Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu. Petrol-İş Yayını*. [Turkish]
- Sarıkaya, C. (2015). *Tarihi gelişim içerisinde Türk hava harp sanayi* [Unpublished master's thesis]. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarısır, S. (1998). *Atatürk dönemi milli hava harp sanayii içinde Kayseri Tayyare Fabrikasının yeri* (Publication No. 72559) [Master's thesis, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Seymen, M. K. (1984). Pirinç Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 1(12), 3– 8. [Turkish]
- Şenel, E. (2009). *1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye uygulanan ambargonun Türk savunma sanayine ve teknoloji yönetimine etkisinin analizi* [Unpublished doctoral thesis]. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Türk, A. C. (1983). Gazmaske Fabrikası. *MKEK Dergisi*, 1(3), 11– 13. [Turkish]
- Yalçın, O. (2016). *Türk hava harp sanayii tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. [Turkish]
- Yurtoğlu, N. (2017). Türk savunma sanayinde girişimci bir kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 31(16), 81– 112. [Turkish]
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşme öyküsü*. TTGV. [Turkish]
- Zengin, E. (2017). Milli mücadele yıllarında imalat-ı harbiye fabrikaları. *Mavi Atlas*, 1(5), 201– 223. [Turkish]

Ek 1. 1923-1950 arasında kurulan Türk Savunma Sanayii'ne ait işletmeler

Türk Savunma Sanayii'ne Mikro Yaklaşım Bağlamında Envanter Çalışması (1923-1950)							
Ad	Açılış	Kapanış	Yeri	Sermaye Bilgileri	Alt Sektör	Faaliyet	İhracat
Ankara Silah Fabrikası	1921	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	Tüm hakları devlete aittir.	Silah ve Mühimmat	Tüfek, namlu ve nişangah imali	Hayır
Ankara Marangoz Fabrikası	1924	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Askeri Aksesuar	Hayır
Silahtarağa Fişek Fabrikası	1925	1968	İstanbul	Tüm hakları devlete aittir.	Silah ve Mühimmat	Fişek imali	Hayır
Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası	1925	1970	İstanbul	Şakir Zümre tarafından kurulmuştur.	Silah ve Mühimmat	Uçak bombaları, el bombaları, tabanca imali	Evet
Kayseri Uçak Fabrikası	1926	1942	Kayseri	Alman Junkers firması ile devlet ortaklı kurulmuştur.	Havacılık Sanayii	Uçak imali	Hayır
Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası	1926	1942	Eskişehir	Tüm hakları devlete aittir.	Havacılık Sanayii	Uçak tamiri	Hayır
Gazi Fişek Fabrikası	1928	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Muhtelif cinslerde fişek imali	Hayır
Pirinç Döküm ve Haddehanesi	1928	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Pirinç, tapa, mermi kovani, fişek kovani ve şarjörü imali	Hayır
Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası	1929	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Muhtelif cinslerde mermi imali ve bakım onarım faaliyeti	Hayır
Nuri Killigil Silah Fabrikası	1930	1949	İstanbul	Nuri Killigil tarafından kurulmuştur.	Silah ve Mühimmat	Tabanca, bomba, fişek, havan, top mermisi imali	Evet
Kayaş, Kapsül ve Mermi Fabrikası	1931	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Kayaş, kapsül, mermi, fûnye, fişek imali	Hayır
Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi	1932	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Makine ve Teçhizat İmalatı	Hammadde imali	Hayır
Kırıkkale Tüfek Fabrikası	1934	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Tabanca ve tüfek imali	Hayır
Mamak Gaz Maskesi Fabrikası	1935	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	MKEK'e aittir.	Makine ve Teçhizat İmalatı	Gaz Maskesi imali, mayın aksamları	Hayır
Elmadağ Barut Fabrikası	1943	MKEK'e devrolmuştur.	Ankara	1926'da yapılan mukavele ile devlet-özel ortaklı kurulmuş olsa da daha sonra kamulaştırılmıştır.	Silah ve Mühimmat	Muhtelif cinslerde barut imali	Hayır
Nuri Demirağ Uçak Fabrikası	1936	1949	İstanbul	Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur.	Havacılık Sanayii	Askeri Uçak, yolcu uçağı, eğitim uçağı	Hayır
Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası	1937	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Silah ve Mühimmat	Muhtelif cinslerde barut imali	Hayır
Kırıkkale Dişli Fabrikası	1938	MKEK'e devrolmuştur.	Kırıkkale	MKEK'e aittir.	Makine ve Teçhizat İmalatı	Motorlu araçlar için dişli imali	Hayır
Erzurum Silah Fabrikası	1938	Faaliyet dışı devam etmektedir.	Erzurum	Tüm hakları devlete aittir.	Silah ve Mühimmat	Top, tüfek tamiri	Hayır
THK Etimesgut Uçak Fabrikası	1940	1968'de faaliyet dışında üretime geçmiştir.	Ankara	Tüm hakları devlete aittir.	Havacılık Sanayii	Uçak, ambülans uçağı, eğitim uçağı, planör	Hayır
THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası	1945	1954'de faaliyet dışında üretime geçmiştir.	Ankara	Tüm hakları devlete aittir.	Havacılık Sanayii	Uçak Motoru imali	Hayır
MKEK	1950	Devam Ediyor	Ankara	Tüm hakları devlete aittir.	Silah ve Mühimmat	Silah, Mühimmat, Roket, Patlayıcı Madde, Malzeme ve Kimya	Evet